

Верховний
Суд

«Практика ВП ВС у спадкових відносинах»

Євген Петров
Суддя ВС у КЦС

Юридичний портал «Ratio
Decidendi»

17 листопада 2023 року

1. Постанова ВП ВС від 11 жовтня 2023 року у справі № 523/2357/20 (провадження № 14-11цс22)

Стадія виконання рішення суду та ст.ст. 1281, 1282 ЦКУ

При вирішенні цієї справи виникли питання стосовно застосування положень статей 1281, 1282 ЦК України на стадії примусового виконання рішення суду, а саме: 1) чи можливе процесуальне правонаступництво у виконавчому провадженні у разі смерті боржника? 2) чи застосовуються положення статей 1281 та 1282 ЦК України на стадії примусового виконання рішення суду? 3) який порядок застосування статті 1282 ЦК України щодо визначення меж відповідальності спадкоємців та порядку задоволення вимог стягувача на стадії примусового виконання рішення суду?

Висновки: 1. Процесуальне правонаступництво у виконавчому провадженні у разі смерті боржника (фізичної особи) є цілком можливим.

2. При вирішенні питання заміни учасника справи правонаступником та заміни сторони виконавчого провадження у разі смерті фізичної особи (боржника, відповідача) судам перш за все необхідно з`ясувати коло всіх спадкоємців померлої особи, а також встановити, чи пред`явлено кредитором вимоги до спадкоємців боржника (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 03 листопада 2020 року у справі № 916/617/17(пункт 101)).

3. У разі смерті фізичної особи-сторони виконавчого провадження виконавець повинен перевірити, чи допускають відповідні правовідносини правонаступництво, чи ні. Якщо ж виконавче провадження було закінчене виконавцем, у тому числі у зв'язку зі смертю боржника, і виконавець при цьому не врахував відповідні вимоги чинного законодавства щодо можливого правонаступництва боржника, постанову про закінчення виконавчого провадження можна оскаржити в судовому порядку. У разі задоволення скарги можна вирішувати питання щодо заміни сторони виконавчого провадження правонаступником, у тому числі у зв'язку зі смертю боржника (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 03 листопада 2020 року у справі № 916/617/17(пункти 78-79)).

Підстав для відступу від правових висновків у справі № 916/617/17 Великої Палати Верховного Суду немає, вони повністю узгоджуються між собою та із положеннями чинного законодавства України. – NB!

2. Постанова від 03.11.2020 , справа № 916/617/17, провадження № 12-48 гс 20.

Питання: у разі смерті боржника норми законодавства зобов'язують державного виконавця закінчити виконавче провадження і правонаступництво щодо фізичної особи у цьому випадку не допускається, але існують протилежні висновки КЦС - що у разі смерті боржника, до якого у кредитора існує грошове зобов'язання, за наявності спадкоємців відбувається заміна боржника в зобов'язанні. Оскільки зі смертю боржника зобов'язання з повернення заборгованості включаються до складу спадщини, строки пред'явлення кредитором вимог до спадкоємців позичальника, а також порядок задоволення цих вимог регламентуються статтями 1281 і 1282 Цивільного кодексу України.

Зроблено висновки:

1. п. 79. Якщо ж виконавче провадження було закінчене виконавцем, у тому числі у зв'язку зі смертю боржника, і виконавець при цьому не врахував відповідні вимоги чинного законодавства щодо можливого правонаступництва боржника, постанову про закінчення виконавчого провадження можна оскаржити в судовому порядку. У разі задоволення скарги можна вирішувати питання щодо заміни сторони виконавчого провадження правонаступником, у тому числі у зв'язку зі смертю боржника.

2. Велика Палата Верховного Суду у пунктах 99 - 101 вказаної постанови повторила висновок про те, що «оскільки зі смертю боржника грошові зобов'язання включаються до складу спадщини, строки пред'явлення кредитором вимог до спадкоємців боржника, а також порядок задоволення цих вимог регламентуються статтями 1281 і 1282 ЦК України. Стаття 1281 ЦК України, яка визначає преклюзивні строки пред'явлення таких вимог, застосовується і до боргових зобов'язань. Сплив цих строків має наслідком позбавлення кредитора права вимоги (припинення його цивільного права), а також припинення таких зобов'язань (подібний правовий висновок викладено у пункті 39 постанови Великої Палати Верховного суду від 01 квітня 2020 року у справі № 520/13067/17 (провадження 14-397цс19)). Звідси вплив строків, визначених частиною четвертою статті 1281 ЦК України, має своїм наслідком і неможливість вимагати у суді захисту відповідного права. За таких обставин при вирішенні питання заміни учасника справи правонаступником в порядку статті 52 Господарського процесуального кодексу України та заміни сторони виконавчого провадження в порядку статті 334 цього ж Кодексу у разі смерті фізичної особи (боржника, відповідача) судам перш за все необхідно з'ясувати коло всіх спадкоємців померлої особи, а також встановити, чи пред'явлено кредитором вимоги до спадкоємців боржника».

3. У пункті 117 згаданої постанови Велика Палата Верховного Суду вказала, що звернення кредитора **безпосередньо до суду**, зокрема із заявами про процесуальне правонаступництво та (або) про заміну сторони виконавчого провадження, *слід розглядати як пред`явлення кредитором вимог до спадкоємця боржника в порядку статті 1281 ЦК України.*

4. У пунктах 99-100, 111, 113-114, 117, 158 - 161 вказаної постанови Велика Палата Верховного Суду нагадала, що кредитор може пред`явити вимогу до спадкоємців боржника (зокрема і заяву про процесуальне правонаступництво чи про заміну сторони виконавчого провадження) лише у межах строків, встановлених статтею 1281 ЦК України. За таких обставин відповідно до положень статті 1281 ЦК України Южненська міськрада повинна пред`явити свої вимоги до спадкоємця, який прийняв спадщину, не пізніше шести місяців з дня одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину (або ж з дня, коли вона дізналася про прийняття спадщини або про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину).

5. Крім того, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 01 квітня 2020 року у справі № 520/13067/17 (провадження № 14-397цс19) зроблено правовий висновок про те, що зі смертю боржника його зобов`язання включаються до складу спадщини і відповідно строки пред`явлення вимог до спадкоємців, а також порядок задоволення цих вимог регламентуються статтями 1281 і 1282 ЦК України.

3. Постанова ВП ВС від 04 липня 2023 року у справі № 570/3891/14 (провадження № 14-44цс22)

Відступ від постанови Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 520/7281/15-ц (провадження № 14-49цс19), вказати що частина перша статті 523 ЦК України не поширюється на випадки заміни боржника при спадкуванні.

1) У разі смерті фізичної особи, боржника за зобов'язанням у правовідносинах, що допускають правонаступництво в порядку спадкування, обов'язки померлої особи (боржника) за загальним правилом переходять до іншої особи – її спадкоємця, тобто відбувається передбачена законом заміна боржника в зобов'язанні, який відповідає перед кредитором в межах вартості одержаного у спадок майна.

2) Слід наголосити, що зобов'язання за договором поруки нерозривно пов'язані з особою боржника, тому у разі смерті цього боржника, кредитор, який хоче задовольнити свої вимоги, повинен отримати від поручителів померлого та/або іпотекодавців відповідну згоду забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником (спадкоємцем).

3. Слід наголосити, що зобов'язання за договором поруки нерозривно пов'язані з особою боржника, тому у разі смерті цього боржника, кредитор, який хоче задовольнити свої вимоги, повинен отримати від поручителів померлого та/або іпотекодавців відповідну згоду забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником (спадкоємцем).

4. У разі отримання такої згоди правовідносини поруки/іпотеки за своїм змістом і природою продовжують існувати за основними своїми характеристиками.

5. У разі ж недосягнення згоди і неотримання кредитором згоди поручителя та/або іпотекодавця забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником (спадкоємцем), порука та/або іпотека визнаються припиненими.

6. Велика Палата Верховного Суду не вбачає підстав для відступу від висновків,

4. Постанова ВП ВС від 04 липня 2023 року у справі № 686/20282/21 (провадження № 14-102цс22)

Вирішувалось питання у якій юрисдикції має вирішуватися спір, якщо він однаково пов'язаний з корпоративними та спадковими правовідносинами, аспекти яких також взаємопов'язані в силу заявлених позовних вимог.

Визначення юрисдикції зазначеного спору залежить від визначення змісту спірних правовідносин, а саме які спірні правовідносини існують між сторонами: сімейні, спадкові чи корпоративні.

Відносини з оспорювання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя, перерозподілу спадкових часток є сімейними та спадковими огляду на те, що: такі відносини виникли між учасниками сімейних і спадкових відносин. Жодні інші особи, які не володіють спеціальним статусом спадкоємця, подружжя тощо, їх учасниками бути не можуть;

2) спірні відносини виникли щодо об'єктів, які мають спеціальний правовий режим, що існує лише в сімейному та спадковому праві – спільне майно подружжя, спадщина.

У даному випадку питання перерозподілу часток у статутному фонді ПП є похідним і залежить від вирішення питання про право дружини на 1/2 частки спільної сумісної власності подружжя, а відтак і від визначення часток кожного спадкоємця у спадковій масі після смерті спадкодавця.

Відносини з оспорування свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя, перерозподілу спадкових часток є сімейними та спадковими, а корпоративні є похідними - [розгляд за правилами ЦПК](#)

Інший підхід для визначення юрисдикційності спору уможливить вирішення спору між спадкоємцями у судах двох юрисдикцій: у господарській – у разі отримання свідоцтва про право на спадщину і реєстрації часток у ЄДРПОУ; і щодо іншого майна – у цивільній юрисдикції, що не допускається і порушує принципи правової визначеності, що прямо заборонено пунктом 4 частини першої статті 20 ГПК України, згідно з яким господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах

5. Постанова ВП ВС від 14 грудня 2022 року у справі № 461/12525/15-ц (провадження № 14-190цс20)

Питання: який належний способом захисту інтересу територіальної громади в отриманні спадкового майна як відумерлого у випадку, якщо спадщина була передана спадкоємцю на підставі рішення суду, яке надалі було скасоване, але така спадщина спадкоємцем вже була відчужена іншій особі.

1) Оскільки відповідно до положень частини третьої статті 1223 ЦК України право на спадкування виникає з моменту відкриття спадщини, то й саме на той момент повинні існувати підстави для спадкування. За таких обставин не має самостійного значення судове рішення, що стало підставою для видачі свідоцтва про право на спадкування та свідоцтва про право на спадкове майно; важливо лише, що саме ним було встановлено наявність на момент смерті спадкодавця підстав для спадкування зацікавленої у цьому особи. Скасування такого рішення та відмова в позові, пов'язаного зі встановленням наявності підстав для спадкування, свідчить про відсутність у зацікавленої особи підстав для спадкування.

2. Спадкоємець, який не зміг прийняти спадщину, яка була перерозподілена між іншими спадкоємцями або перейшла у власність територіальної громади як відумерла, має право на передачу йому належної частки спадщини в натурі, якщо спадщина збереглася, а у випадку неможливості такої передачі у зв'язку з тим, що спадщина не збереглася, або визнана відумерлою та відчужена територіальною громадою на користь іншої особи, має право на отримання лише грошової компенсації. Такий підхід до розв'язання проблем переходу прав на відумерлу спадщину застосовується законодавством задля захисту прав добросовісного набувача майна, що на час переходу прав на це майно не знав та не міг знати про наявність спадкоємців, що мають право на спадщину.

3. законодавство **не містить положень про можливість територіальної громади** отримати відчужене майно в натурі та/або способи захисту інтересів територіальної громади у випадку, якщо спадщина була незаконно передана особі-спадкоємцю, зокрема, на підставі рішення суду, яке в подальшому було скасоване, та у випадку, коли спадщина такою особою була вже відчужена іншій особі, що позбавило територіальну громаду отримати майно у свою власність як відумерле в порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством.

4. Проаналізувавши зміст законодавчих норм у системі з установленими судами правовідносинами, Велика Палата вважає, що у цій справі підлягає застосуванню **аналогія закону**, що регулює подібні правовідносини, зокрема положення статті 1280 ЦК України

5. Аналіз змісту спадкових норм свідчить про те, що право на отримання спадкового майна в натурі виникає у спадкоємця лише якщо майно, що було визнане відумерлою спадщиною, збереглося і не було відчужене територіальною громадою. Якщо ж воно було відчужене іншій особі за договором або не збереглося, то спадкоємець має право лише на компенсацію його вартості у грошовому еквіваленті. А відтак, застосовуючи аналогію закону й територіальна громада в разі відчуження спадкового майна особою, яка не є спадкоємцем, або незбереження цього майна, на користь добросовісного набувача, має право на отримання лише грошової компенсації.

!!! Закон передбачає саме такий спосіб захисту порушеного інтересу територіальної громади та спосіб відновлення її інтересу на спадкове майно за відсутності спадкоємців (стаття 16 ЦК України) та у разі продажу спадкового майна іншій особі, якщо остання є добросовісним набувачем.

6. Постанова ВП ВС від 25 травня 2021 року у справі № 522/9893/17 (провадження № 14-173цс20)

Відступ від правового висновку Верховного Суду України щодо нікчемності заповіту в разі його нотаріального посвідчення нотаріусом поза межами свого нотаріального округу.

Свобода заповіту передбачає особисте здійснення заповідачем права на заповіт шляхом вільного волевиявлення, яке, будучи належним чином вираженим, піддається правовій охороні і після смерті заповідача.

Свобода заповіту як принцип спадкового права включає, серед інших елементів, також необхідність поваги до волі заповідача та обов'язковість її виконання.

Здійснення права на заповіт не пов'язується законом з місцем проживання та перебування заповідача.

Юридична природа заповіту ґрунтується на його законодавчому визначенні як особистого розпорядження фізичної особи на випадок смерті

Контекстуальний аналіз частини першої статті 1257 ЦК України у смислового зв'язку з іншими нормами дає підстави вважати, що порушеннями вимог до форми і посвідчення заповіту є лише ті, які прямо зазначені у главі 85 ЦК України, її статтях 1247-1249, 1253.

Відтак, якщо нотаріус посвідчив заповіт особи не в межах свого нотаріального округу, це не впливає на форму правочину і не підпадає під ті вимоги про порядок його посвідчення, які містяться в ЦК України та тягнуть нікчемність заповіту відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України.

Це може бути додатково обґрунтовано такими обставинами.

По-перше, у цивільному законодавстві нікчемність правочинів передбачена у випадках, встановлених законом, підстав для чого у наведеній ситуації не вбачається.

По-друге, недійсність заповіту з мотивів розширювального розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується у частині першій статті 1257 ЦК України, матиме наслідком порушення принципу свободи заповіту.

Кваліфікація заповіту як нікчемного з підстав, які не передбачені ані частиною першою статті 1257 ЦК України, ані взагалі нормами глави 85 ЦК України, по суті скасовує це вільне волевиявлення заповідача без можливості виразити свою волю шляхом складання іншого заповіту, оскільки сталася смерть заповідача.

По-третє, визнання заповіту нікчемним без встановлених законом підстав позбавляє особу, яка набула у власність майно в порядку спадкування, права мирного володіння своїм майном (стаття 1 протоколу Першого до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). А в разі, якщо особа мала його набути, то правомірного очікування цього.

По-четверте, практика ЄСПЛ виходить із принципу співмірності наслідків порушення закону.

Законодавство про нотаріат і нотаріальну діяльність **не може чинити негативний вплив на матеріальне право** - встановлювати підстави нікчемності правочину, якщо саме таких підстав для його нікчемності матеріальне право не містить.

Викладене дозволяє дійти висновку про юридичну необґрунтованість визнання заповіту нікчемним лише в разі його посвідчення нотаріусом за межами нотаріального округу. За відсутності норми, якою би передбачався такий негативний наслідок, в суду немає підстав для визнання заповіту нікчемним.

Великої Палати Верховного Суду для вирішення подібної категорії спорів колегія суддів вважає за необхідне відступити від висновку про застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в постанові Верховного Суду України у справі № 6-2цс13 від 20 лютого 2013 року.

Постанова ВП ВС від 23 червня 2020 року у справі № 179/1043/16-ц (провадження № 14-63цс20)

Питання: порядок спадкування права постійного користування земельною ділянкою, наданою для ведення селянського (фермерського) господарства

З моменту державної реєстрації селянського (фермерського) господарства як юридичної особи право постійного користування земельною ділянкою, яку отримав саме для ведення такого господарства його засновник, переходить до цього господарства. Тому у такій ситуації зазначене право не може бути об'єктом спадкування, а постійним користувачем вказаної ділянки після смерті засновника залишається селянське (фермерське) господарство.

З моменту створення СФГ «СПАС» відбулася фактична заміна постійного землекористувача, і обов'язки останнього перейшли до селянського (фермерського) господарства з дня його державної реєстрації. Державна реєстрація права постійного користування земельною ділянкою для ведення селянського (фермерського) господарства за його засновником не змінює вказаний висновок, оскільки після державної реєстрації такого господарства саме воно як суб'єкт підприємницької діяльності могло використовувати відповідну ділянку за її цільовим призначенням, тобто бути постійним користувачем. Відповідно з часу державної реєстрації цього господарства воно повноважне зареєструвати за собою право постійного користування земельною ділянкою, яку раніше для ведення селянського (фермерського) господарства отримав його засновник.

Стосовно права постійного користування земельною ділянкою, наданою фізичній особі для ведення селянського (фермерського) господарства, то таке право може бути об'єктом спадкування, якщо зазначена особа до її смерті не змогла створити (зареєструвати) селянське (фермерське) господарство. Тільки у такому разі право постійного користування зазначеною ділянкою входить до складу спадщини у разі смерті цієї особи та може бути успадкованим лише для мети, для якої це право отримав спадкодавець. Оскільки після проведення державної реєстрації селянського (фермерського) господарства як юридичної особи право постійного користування земельною ділянкою, наданою засновникові для ведення такого господарства, набуває останнє, то смерть засновника селянського (фермерського) господарства не породжує у спадкоємців такого засновника права успадкувати право постійного користування земельною ділянкою, яку засновник отримав для ведення зазначеного господарства та створив (зареєстрував) останнє

Відступити від висновку Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду, про те, що право постійного користування (на підставі відповідного державного акта) земельною ділянкою, наданою для ведення селянського (фермерського) господарства, **припиняється зі смертю особи**, якій належало таке право, та не входить до складу спадщини..

Відступити від висновку, викладеного у постанові Верховного Суду, про те, що право постійного користування земельною ділянкою, наданою для ведення селянського (фермерського) господарства, **входить до складу спадщини** після створення такого господарства

Відступити від висновку, викладеного у постанові Верховного Суду, про те, що фермерські господарства не мають права на постійне користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності, а тому після смерті особи, якій земельні ділянки належали на праві постійного користування, припиняється право користування як цією особою, так і фермерським господарством.

Відступити шляхом конкретизації від висновку Великої Палати Верховного Суду, викладеного у постанові від 20 листопада 2019 року у справі № 368/54/17, про те, що право користування земельною ділянкою, яке виникло в особи лише на підставі державного акта на право користування земельною ділянкою без укладення договору про право користування земельною ділянкою із власником землі, припиняється зі смертю особи, якій належало таке право, і не входить до складу спадщини.

Постанова ОП КЦС ВС від 10 квітня 2023 року у справі № 591/1419/20
(хто може ініціювати розірвання спадкового договору)

Спадковий договір є нерозривно пов'язаним із його сторонами, тому ініціювати розірвання його в суді можуть лише відчужувач або набувач. Інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору.

У разі, якщо витрати, пов'язані із неналежним виконанням обов'язків набувачем за спадковим договором, понесли інші особи, зокрема спадкоємці, то у них виникає право вимагати стягнення понесених витрат від набувача у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!

Петров Є.В., суддя КЦС ВС, д.ю.н., професор
Верховний Суд, вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043,
<http://supreme.court.gov.ua>,
petrov.e@supreme.court.gov.ua
www.facebook.com/petroff_xp